

I. Fejezet

TIBORI TÍMEA

ZEMPLÉNI ÁTJÁRÓ

Kutatási beszámoló az NKFP 5/035/04 „Magyar-szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért” című projektről

A FEJEZET TARTALOMJEGYZÉKE

BEVEZETŐ

Részletek az NKFP Programtanácsa által elfogadott 2004. évi munkatervből9

I. FŐ CÉLOK	11
I.1 A projekt fő céljai	11
I.1.1 Az alap kutatás célja és háttere	12
I.1.1.1 A piactudás kialakulása a hátrányos helyzetű rétegek és a munkanélküliség szempontjából	12
I.1.1.2 A romák demográfia helyzete	14
I.1.1.3 A roma családszerkezet	16
I.1.1.4 Területi elhelyezkedés BAZ megyében	16
I.1.1.5 A romák iskolázottsága BAZ megyében	17
I.1.2 Az alkalmazott kutatások célja és háttere	21
I.1.3 A fejlesztések célja és háttere	22
I.2 Tevékenységek	24
Munkaerő-piaci tendenciák a rendszerváltás után	
I.2.1 Alap kutatási tevékenységek (életmódvizsgálat, értékvizsgálat, életvezetési kísérlet)	25
I.2.1.1 Háttérelmzés	26
I.2.1.2 Az alap kutatások célja, hipotézise, módszerei	29
I.2.2 A) Alkalmazott kutatási és fejlesztési tevékenységek 1. (képzések)	29
I.2.2.1 Háttérelmzés	29
I.2.2.2 Az alkalmazott kutatások tevékenységei	30
I.2.2.3 Módszerei	31
I.2.2.4 A szintmérés területei	32
I.2.2.5 Képzési tanácsadás és egyénre szabott képzéseken történő részvétel biztosítása	32
I.2.2.6 Képzési és foglalkoztatási mentorok képzése	32
I.2.2.7 Vállalkozóvá válás segítése	34
I.2.2 B) Alkalmazott kutatási és fejlesztési tevékenységek 2. (foglalkoztatás)	34
I.2.2.1 Háttérelmzés	34
I.2.2.2 Foglalkoztatási kínálat megteremtése és a foglalkoztatás segítésének megszervezése	35
I.3 Hasznosítások, várható eredmények	36
I.3.1 Az alap kutatás eredményei	36
I.3.2 Az alkalmazott kutatás eredményei	36
I.3.3 Nemzetközi együttműködés	38
I.3.4 A fejlesztés eredményei	38
Összegzés	39

BEVEZETŐ

A program célja, feladata, hatóköre, partnerei, általános tudományos háttere, alkalmazott módszerei

A kutatási zárójelentés műfajából adódóan kronológiai és tartalmi összefoglalását adjuk a 2004 szeptember – 2007 szeptember közötti időszakban végzett tevékenységünknek. A kötet egyes fejezeteit a munkacsoportok vezetőivel együtt készítettem, emellett felhasználtuk a projekt megvalósítása során elkészült dokumentumokból mindazon elemeket, amelyekről úgy ítéltük meg, hogy jól reprezentálják vállalásainkat, mind pozitív, mind negatív értelemben. Valamennyi résztvevő felsorolása lehetetlen volna, a közvetlen munkatársak neve a kötet végén található. A munkatársak és a célcsoport tagjai közös vállalásának eredményeként készült az alábbi beszámoló. Valamennyien elkötelezettek voltak a projekt iránt, melyet köszönök. A program formai zárása ellenére bízom abban, hogy a Zempléni Kistérségben elindult egy olyan változásfolyamat, amelyet az ott élő mentorok és a programban részt vevők a későbbiekben kiteljesítenek.

Részletek az NKFP Programtanácsa által elfogadott 2004. évi munkatervből¹

A rendszerváltást követően Közép-Európában számos makro- és mikro-társadalmi kutatás foglalkozik a roma lakosság életesélyeivel, a megosztottság gazdasági, politikai, jogi okaival és következményeivel. Miközben a problémák jól leírhatóak és számos alternatív megoldási javaslat fogalmazódott meg, valójában még sincs rendszerszemléletű megoldás a cigányság összehangolt munkaerő-piaci (re)integrációjának komplex (szociokulturális, helyi társadalmi) kezelésére, a roma társadalom leszakadásának megakadályozására.

Bár a cigányság helyzetének és problémáinak okai komplex történelmi, társadalmi, gazdasági okokra vezethetők vissza, mégis általánosan elfogadott megállapítás, hogy a romák helyzetének hosszú távú javításában kulcsszerepe van az oktatásnak, amely döntő szerepet játszik a munkaerő-piaci és társadal-

¹ Köszönöm a konzorciumi partnereknek, Szokoly Máriának (ELTE, egyetemi docens, PhD), dr. Kraici István Mártonnak (Studiare Kft, ügyvezető igazgató), Tóth Károlynak (Fórum Institute TársadalomKutató Intézet, igazgató, Szlovákia), hogy a tervezéstől a megvalósulásig fáradszórólansul együttműködtek a program sikeréért. A fenti tervezet a konzorciumi partnerek közös szellemi munkája.

mi felzárkózás szempontjából. Az iskoláztatással kapcsolatban három cél fogalmazható meg:

- ◆ a sikeresebb társadalmi és munkaerő-piaci boldogulásukhoz nélkülözhetetlen óvodai és általános iskolai képzés, valamint a szakképzés és a második esély iskoláinak megerősítése, a számukra jövőt jelentő szakmák megtalálása és az ezekre történő kompetencialapú képzések kidolgozása;
- ◆ a roma családok iskolához való hagyományosan rossz viszonyának, alacsony tanulási motivációjának javítása, a lemorzsolódás csökkentése;
- ◆ a többségi társadalom erős előítéletességének oldása, amely a munkaerőpiacon (szakmunkások körében) – a romákat segéd munkásként történő definiálásával - kirekesztésként jelentkezik.

Az egész életen át tartó tanulás paradigmája a romákat képző intézményektől számos innovációt vár el: a tradicionális módszerekre építő formális képzési rendszeren kívül, a non-formális és az informális tanulási utak igénybevételét, új tanulásszervezési módok kidolgozását, a felnőttek tanulási képességeihez és életvezetéshez igazodó tanulási környezetet, speciális motivációs rendszer kiépítését.

E probléma megoldásához a következő feladatokat kell elvégezni:

- ◆ egyrészt összegyűjteni, hozzáférhetővé tenni a romák felzárkóztatására a rendszerváltás óta – állami és pályázati támogatásokból – megvalósult projekteket, áttekinteni és rendszerezni ezek eredményeit;
- ◆ másrészt a meglévő eredmények kiegészítéseként – alapkutatás keretében – tudományosan megalapozni az alkalmazott és fejlesztő kutatásokat, amelyek egy mintaértékű mérési, képzési és mentorozási rendszer kidolgozását és kipróbálását jelentik egy magyarországi (Borsod és Szabolcs megye) és egy magyarlakta határon túli szlovák területen.

A kutatásnak nem elsődleges célja a romapolitika eredményeinek és kudarcainak elemzése, mégis a tervezett vizsgálat indoklásakor röviden meg kell neveznünk az elmúlt évtized intézkedéseinek² azon sarokpontjait, amelyek jogszabályokba öntötték a romapolitika irányelveit. Annak ellenére, hogy számos intézkedés történt, a romák életkörülményei nem javultak, mivel a költségvetési forrásokat nem tudták kellő hatékonysággal felhasználni, illetve mind a tárcaszintű pénzügyi források, mind pedig az elkötelezett személyes akarat kevésnek bizonyult. A nagy elosztórendszerek nem, vagy csak kevésbé tudják ke-

² Az eredeti, 1997-es középtávú intézkedéscsomagot először az 1047/1999. (V. 5.) Korm. Határozat, másodszer a 1073/2001. (VII. 13.) Korm. Határozat módosította.

zelní a díszkrímínációs és kulturális hátrányokat, ezért szükséges speciális, közvetlenül a romákat segítő támogatások és programok megvalósítása oly módon, hogy azok az egész társadalom újraelosztási rendszeréhez illeszkedjenek, különös tekintettel az oktatás- és társadalompolitikára, valamint a szegénységben és mélyszegénységben élők esélyeinek növelésére.

Ismeretes, hogy a romákkal kapcsolatos kormányzati prioritások a) az össztársadalmi jövedelmi különbségek mérséklésére, b) a díszkrímínáció elleneségre, c) a közoktatási integrációs törekvésekre, d) a romatelepek felszámolására vonatkoznak. Ezzel kapcsolatban az alábbiakban néhány olyan vizsgálat eredményét mutatjuk be, melyek állításainkat megerősítik.

I. FŐ CÉLOK

I.1 A PROJEKT FŐ CÉLJAI

A projekt fő célja a munkaerőpiacról legnagyobb számban kikerült romák képzésekkel, információáramlással történő segítése a munkához jutásban, ezáltal javítani életminőségüket és csökkenteni a régió társadalmi feszültségeit. Mindez mintául szolgálna a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok a munka világába történő integrálásához, és a többségi társadalom által való elfogadtatásához.

- ◆ **Alap kutatás keretében** – alapozva az összegyűjtött, és rendszerezett meglévő magyarországi és szlovákiai kutatásokra – elvégezni a magyar és a szlovák térség roma lakosságának összehasonlító szociológiai vizsgálatát, kaszt- és osztályhelyzetének alakulását, elemezni a szegénység kultúráját, a szegénység, az etnikai hovatartozás és az underclass helyzet közötti összefüggést, valamint a kapcsolódó társadalmi jelenségeket (pl. gazdasági kirekesztés), illetve ezek megváltoztatásának lehetőségeit;
- ◆ **alkalmazott kutatás keretében** megtalálni a térségben a romák számára hosszú távon életlehetőséget biztosító foglalkozásokat;
- ◆ **kísérleti fejlesztés keretében** ehhez kidolgozni egy kompetencialapú, a romák előzetes tudásszintjét és életvezetési szokásait figyelembe vevő speciális képzési és támogatási rendszert.

A program mintaértékű, komplex (mérés, képzés, foglalkoztatás, mentorozás) felzárkóztató tevékenysége révén hozzá kíván járulni

- ◆ a roma lakosság társadalmi integrációjához; a kirekesztés, az elszegényedés elleni harchoz; a munkaerő-piaci esélyek növeléséhez, a mobilitásra ösztönzéshez, az önfoglalkoztatás támogatásával a szociális, kulturális ellátottság javításához, különös tekintettel a roma közösségekben meghatározó szerepet játszó nők gazdasági, kulturális, szociális szerepének tudatosodásához;
- ◆ a roma népesség felkészítéséhez, hogy mind többen legyenek képesek alkalmazkodni az EU-csatlakozásból adódó igen gyors társadalmi- és a munkaerő piaci átalakulásokhoz, felzárkózni, és részt venni az egész életen át tartó tanulásban;
- ◆ a romák hatékonyabb érdekképviseletéhez és védelméhez;
- ◆ az európai és hazai – közösségi és egyéni – értékek romák körében történő elfogadásához és elsajátításához; identitásuk megőrzése mellett életvitelük többségi társadaloméhoz történő közelítéséhez, ezáltal elősegítve beilleszkedésüket, és esetenként a pozitív diszkrimináció többségi társadalom általi elfogadtatását.

I.1.1 Az alap kutatás célja és háttere

I.1.1.1 A piacgazdaság kialakulása a hátrányos helyzetű rétegek és a munkanélküliség szempontjából

A rendszerváltás alatt Magyarország elveszítette az addig biztosnak látszó piacokat és nyersanyagforrásokat; kialakult a strukturális munkanélküliség. A megszűnő állami vállalatok sorban bocsátották el az embereket, akik nem tudtak elhelyezkedni eredeti szakmájukban. A munkanélküliek kohorszán belül magas volt a rendkívül alacsonyan képzettek aránya. Egy-egy ágazat gazdasági válsága általában együtt jár a technológiai tényezők változásával. A technológia gyors fejlődése elavulttá tesz egyes termelési eljárásokat, illetve fölöslegessé tesz bizonyos szakmákat. Jellemzően azok válnak ilyenkor munkanélkülivé, akik nem képesek a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni. Ennek oka lehet a felhasználható kompetenciák szűkös volta, illetve a civil szervezetek és az ellátórendszer gyengesége. Ez a munkanélküliségfajta a legjellemzőbb a fejlett országokban. A kialakuló nagyarányú munkanélküliség legfontosabb okai következők:

- ◆ a piaci viszonyok bevezetése és a biztos piacok eltűnése felszínre hozta a gyárakon belüli látens munkanélküliséget;
- ◆ a piacvédelem, a tulajdonviszonyok és a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulatlanságainak együttes hatása miatt nem képződhetett elegendő számú új munkahely;

- ◆ a reziduális és strukturális munkanélküliség összekapcsolódása újfajta munkanélküliség-komplexumot eredményezett.

A munkanélküliségi ráta tekintetében Magyarország helyzete viszonylag kedvező az európai országok között, ám ez az adat messzemenően félrevezető – a magyarországi foglalkoztatottsági ráta az egyik legalacsonyabb Európában: 2004. májusától a 25 tagú EU tagállamai körében csak a görög, az olasz, és a lengyel foglalkoztatottsági ráta volt kedvezőtlenebb, mint a magyar.³ Magyarországon a foglalkoztatottsági krízis 1997-ben érte el mélypontját: a rendszerváltozást megelőző időszakhoz képest 26%-kal csökkent a foglalkoztatottak aránya.⁴

A munkanélküliségi ráta megyénként (%)

Év	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Budapest	0.3	2.6	5.7	6.3	5.4	5.7	5.0	5.0
Baranya	2.0	9.1	13.5	12.3	11.1	11.6	12.0	14.0
Bács-Kiskun	1.5	11.3	15.6	14.8	11.4	10.1	10.3	11.2
Békés	2.0	12.6	16.4	15.2	14.2	12.9	13.6	15.1
Borsod-Abaúj-Zemplén	3.5	13.9	18.6	19.9	15.6	16.6	18.4	19.5
Csongrád	1.5	8.3	11.7	11.1	9.7	9.0	9.0	9.5
Fejér	1.9	7.7	11.8	11.9	10.4	10.2	9.0	9.5
Győr-Moson-Sopron	1.0	5.7	8.0	7.8	6.9	6.6	6.7	7.4
Hajdú-Bihar	1.5	9.4	14.1	16.3	14.2	13.7	15.7	16.0
Heves	2.7	10.8	14.8	13.8	12.3	12.4	12.8	13.2
Komárom-Esztergom	1.2	8.3	14.0	13.4	11.4	10.7	11.5	12.1
Nógrád	4.2	6.1	19.0	19.7	15.5	15.4	16.3	17.4
Pest	1.0	8.4	10.1	9.6	7.2	7.4	6.9	7.5
Somogy	2.4	8.9	11.1	11.3	10.5	11.9	12.6	13.9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4.5	16.4	22.4	18.7	18.5	18.8	19.0	20.2
Jász-Nagykun-Szolnok	2.3	12.9	17.4	16.1	14.5	14.5	14.4	16.0
Tolna	2.7	10.7	14.2	13.8	12.1	11.7	13.6	13.9
Vas	0.6	5.9	8.4	8.8	7.3	7.1	6.8	7.3
Veszprém	1.6	9.0	11.7	11.5	10.3	10.0	9.4	10.1
Zala	1.4	6.8	9.3	9.9	9.1	9.4	9.2	10.1
Összesen:	1.7	8.5	12.3	12.1	10.4	10.4	10.5	11.1

³ Munkaerő-piaci jellemzők 2002. évben Központi Statisztikai Hivatal Budapest 2003.

⁴ Nagy Gyula: Munkanélküliség a kilencvenes években. In.: Társadalmi riport, 2000. TÁRKI Budapest, 2000. (Az összehasonlítást nehezíti, hogy a TÁRKI más életkorú populációra vonatkozó adatokat közöl, mint a Központi Statisztikai Hivatal).

A következő két évben a foglalkoztatottak száma mintegy 200 ezer fővel nőtt, a bővülés később kifulladásra fordult. 2002-ben a foglalkoztatottak száma átlagosan 3.884 ezer fő volt, majd 2003-ban kis mértékben emelkedett. Tovább növekedtek a regionális különbségek: a legjobb munkapiaci helyzetű Közép-Magyarország és a legrosszabb helyzetű Észak-Magyarország munkanélküli rátája közötti távolság 2001-ben 4,2 százalékpont volt, 2002-ben már 4,9 százalékpont. A három legkedvezőtlenebb munkapiaci helyzetű régió az észak-magyarországi, a dél-dunántúli és az észak-alföldi régió volt – azok a régiók, ahol a legtöbb roma él.

1.1.1.2 A romák demográfiai helyzete

Magyarországon a roma népesség lélekszámára vonatkozó megállapításokhoz három „hivatalos” forrás áll rendelkezésre 1990-től: 1990 – népszámlálás; 1993 – KSH felmérés; 1994 – MTA Szociológiai Kutatóintézet kutatása. Ezek alapján, valamint az egyes térségekben, illetve témakörökhöz kapcsolódó vizsgálatok, becslések alapján a szakirodalom ma legalább 550 ezerre teszi a roma népesség számát. E több mint félmillió népesség elhelyezkedése jelentősen eltér az ország népessége átlagos térségi elhelyezkedésétől: kevesebb, mint 10%-uk él a fővárosban (szemben a teljes népesség 20%-ával), s 58–64%-uk él községekben, kistelepüléseken (szemben az országos 38%-kal). Az ország cigány népességének majdnem a fele az ország észak-keleti régiójában, elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében él.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol a teljes lakosság száma a 2000. évi statisztikák szerint 730 ezer fő, a megyében élő roma lakosság száma a becslések szerint 90 ezer főre tehető, ami a megye összlakosságának megközelítőleg 12%-át jelenti.⁵

E becsléseket támasztják alá a statisztikák, melyek szerint BAZ megyének az országos átlagtól eltérő korösszetételű népességi mutatói vannak: több a 14 éven aluli, viszonylag kevesebb a 60 éven felüli, s kiugróan magas az eltartott népesség aránya. Bizonyos leegyszerűsítésekkel valószínűsíthető, hogy az eltérések a magas roma lakosságarány eredményei. (Hasonló adatokat a hasonló helyzetben lévő - gazdasági elmaradottság, viszonylag magas arányú cigány lakosság - Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében mér a statisztika.)

⁵ A helyzetfeltáró munka során szolgáltatott települési önkormányzati és cigány kisebbségi önkormányzati becslések alapján.

	Korösszetétel			Eltartottsági ráta			Öregedési index
	14 éven alul	15–64 év között	65 év fölött	Gyermek népesség	Idős népesség	Eltartott összesen	
BAZ	19,4	66,7	13,69	29,1	20,9	50,0	72,0
Országos	17,1	68,3	14,6	25,0	21,4	46,4	85,5

KSH 2000.

A demográfiai vizsgálatok azt mutatják⁶, hogy a roma és a nem roma társadalom demográfiai szerkezete eltérő, ugyanis „a cigányság a demográfiai fejlődés más szakaszán áll, mint a nem roma népesség. A magas születési, a viszonylag magas halálozási arányszámok, azaz a fiatal korösszetétel és a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb várható élettartam arra utal, hogy a cigányság most lép az ún. demográfiai átmenet szakaszába.”⁷ A romák között a gyermekkorúak aránya a kutatók szerint legalább 40%, s bizonyított tény, hogy a roma népesség várható élettartama átlagosan tíz évvel rövidebb, mint a nem roma népességé.

Azok a becslések, amelyek e demográfiai tendenciák további érvényesülésével számolnak, azt feltételezik, hogy 2050-ig országosan megduplázódhat a cigányság száma, s ekkorra minden hatodik potenciális munkavállaló roma lesz. Ebből pedig az következik, hogy BAZ megyében minden bizonnyal egyre növekvő társadalmi feszültség forrása lesz, ha e réteg életminősége, képzettségi szintje nem tud jelentősen javulni az elkövetkező időszakokban.⁸

⁶ Idézi Hablicsek tanulmányát Babusik.

⁷ Babusik hívja fel a figyelmet a következőkre: „Az ún. demográfiai átmenet fázisában tartó roma népesség várható élettartama, korösszetétele, illetve az egy főre jutó élveszületések száma (termékenysége) összefüggő rendszert alkot. Kutatások bizonyítják, hogy a többségi társadalomhoz képest relatíve magas átlagos gyermekszámra a demográfiai megközelítés kielégítő magyarázóelvet nyújt, ugyanis a fiatal korösszetétel, a várható rövid élettartam és a magasabb gyermekszám függ össze. Amennyiben (egy lehetséges demográfiai forgatókönyv szerint) növekedne a roma népesség várható élettartama, úgy várhatóan csökkenne a termékenységi ráta is (tehát a cigányság korösszetétele közeledne a teljes társadalom korösszetételéhez).”

⁸ Kovai Melinda – Zombory Máté: *A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága*, In: *A romák esélyei Magyarországon* Kávé Kiadó–Delphoi Consulting, 2002.

1.1.1.3 A roma családszerkezet

Köztudott, hogy a cigányság körében a család a társadalmi – gazdasági élet szervező egysége, a család összetart, megtart, egy háztartásban, egy lakásban él. Az egyes cigány családok nagyok, a fenti demográfiai helyzetből következően sok a gyermek és a szinte gyermekként szülővé váló fiatal felnőtt.

Mindezt alátámasztja a helyzetfeltárás során végzett kutatás eredménye, mely szerint a 19–34 éves korú megyei roma népesség közel 80%-a házas. Az összes roma háztartás 83,4%-ban van gyermek: 38,4%-ban 1–2 gyermek, míg 44,4%-ban 3 vagy több gyermek.

	Összes	19-24 éves	25-34 éves	gyermekek száma	%
Nőtlen, hajadon	18,4	31,6	10,0	0 gyermek	17,2
Házas, élettárrsal él	79,0	67,3	86,6	1-2 gyerek	38,4
Özvegy	0,3	0,2	0,4	3 vagy több	44,4

A 19–34 éves korú roma népesség zöme tehát közepes vagy komoly család-fenntartási, gyermeknevelési terhekkkel néz szembe.

1.1.1.4 Területi elhelyezkedés BAZ megyében

A borsodi cigányság területi megoszlását tekintve általánosan igaz, hogy a megye egész területén laknak cigány emberek. Az egyes kistérségek között azonban nagy különbségek vannak. A cigányság ugyanis elsősorban a munkahelyet kínáló ipari, nehézipari centrumok vonzáskörzetében telepedett le: Ózd, Putnok, Edelény, Szendrő, Miskolc, Kazincbarcika, Szikszó városokban vagy azok környékén. Ennek megfelelően, míg az encsi, az edelényi, az ózdi-putnoki és a szikszói térségekben 20%-ot megközelítő a roma lakosság aránya, addig a mezőkövesdi, valamint a tiszaujvárosi körzetekben 10% alatti részarányuk a jellemző. Közepes cigány népsűrűségű a miskolci és az agglomerációs, a sárospataki, a sátoraljaújhelyi, a szerencsi és a kazincbarcikai kistérség, amelyekben az arány 10-15%-os.

A romák az egyes kistérségeken belül is viszonylag koncentráltan – egyúttal szegregáltan – a nagyobb városokban vagy azok közvetlen periferiáin, avagy a gazdaságilag teljesen elmaradott, munkahelyhiányos kistélepléseken élnek. Számos

kis zárványtelepülésen arányuk meghaladja a 30-40, néhány esetben a 80-90%-ot, hiszen ők azok, akik nem tudtak/tudnak ezekből az apró falvakból elvándorolni.

1.1.1.5 A romák iskolázottsága BAZ megyében

Szegénység – iskolázatlanság – munkanélküliség – a szegénység ördögi köre. Az iskolázottság a legfontosabb indikátor arra nézve, hogy valaki milyen eséllyel rendelkezik a munkaerő-piacon. Különösen igaz ez a roma népességre. Kutatók kimutatták, hogy a felsőfokú végzettségűekhez képest a középiskolai végzettség 2,5-szeres, a szakmai 3,5-szeres, a 8 osztály 5-szörös, míg a kevesebb, mint 8 osztályos végzettség 10-szeres munkanélküliségi kockázattal jár.⁹

A romák aluliskolázottsága köztudott. S bár lassú javulás figyelhető meg az általános iskola befejezése terén, ez még nem siker - idézik a kutatók. „Amennyire a cigányság iskolai pozíciója javult, azt a gazdasági fejlődés szabadabb kibontakozása el is vette, amennyiben épp a szóban forgó iskolai végzettséget értékelte le a legerőteljesebben.^{10/11} Javulás van a középiskolában, sőt a felsőfokú oktatásban résztvevő roma származású diákok arányát tekintve is (1999-ben 49 főnek, 2000-ben 47 főnek tudott felsőoktatási tanévkezdési segítséget nyújtani a megye), de az abszolút számok tarthatatlanok!

„Az iskolázottság munkalehetőséget, magasabb keresetet, a család és életforma stabilitását, magasabb várható életkort, a politikai érdekek jobb képviselését, a diszkrimináció leghatásosabb ellenszerét jelenti. A tudatlanság hatalomnélküliség, s mindaz, ami ezzel együtt jár: munkanélküliség, és alacsony kereset, szegénység és kiszolgáltatottság, széthulló család és rossz egészségi állapot, korai halál, a politikai érdekképviselő hiánya, diszkrimináció.”¹²

A helyzetfeltárás során elvégzett kutatás a 19–34 éves korcsoportban élők iskolai végzettségét mérte fel, azokét, akiknek gyermekei a következő években

⁹ Kertesit idézi Kovay Melinda és Zombory Máté

¹⁰ Kertesi adatait idézi Fiáth Titanilla, 2002.

¹¹ A középfokot elvégzett romák arányának növekedése tehát (ezen belül a munkaerőpiaci szempontból relevánsnak tekinthető, érettségivel vagy ehhez kötött szakmával rendelkezők arányának növekedése) az óvodáztatási és az általános iskolai minőségi mutatók fejlesztésén túl egyéb beavatkozási stratégiákat is igényel.

¹² Kertesit idézi Fiáth Titanilla, 2002.

végzik (vagy kezdik) el az általános iskolát. Ismert összefüggés, hogy minél alacsonyabb a szülő iskolai végzettsége, a gyermekeknek annál kisebb esélyük van elvégezni az általános iskolát, vagy középfokú intézménybe bejutni.

Iskolai végzettség korcsoport és nem szerint (%)

	19-24 éves	25-34 éves	férfi	nő	összes
Kevesebb, mint 8 osztály	21,8	25,6	21,3	27,5	24,1
Bef. ált. isk.	57,5	55,2	55,7	56,2	56,1
Bef. gimnázium	1,2	0,9	0,3	1,7	1,0
Bef. szakmunkásképző	17,5	17,3	21,5	13,1	17,4
Bef. szakközépiskola	2,0	0,9	1,2	1,5	1,4
Bef. felsőfokú	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen	100	100	100	100	100
Megoszlások	38,8	61,2	50,0	50,0	
Missing	0	0,1	0	0	0

A 19–34 éves korú roma népesség közel negyede nem végezte el az általános iskolát a megyében:

- ◆ Érettségivel (vagy érettségihez kötött szakmával) mindössze 2,4%-uk rendelkezik;
- ◆ a középiskolát végzettek elsősorban szakmunkás-bizonyítványt szereznek (5% gimnázium, 8% szakközép, 87% szakmunkásképző);
- ◆ felsőfokú végzettségű roma embert nem regisztráltak a kérdezők a vizsgált népességben!

E kutatási adatok megfelelnek az országos méréseknek, melyek szerint a cigány tanulóknak mindössze 5,9%-a szerez az általános iskolánál magasabb végzettséget – a nem cigány tanulók esetében 76,5% az arány! –, a felsőfokon továbbtanulók aránya a középiskolát követően pedig nem éri el a 0,5%-ot sem – a nem roma diákok esetében több mint 10% az arány¹³.

A kistélepüléseken élő roma emberek (így él a borsodi cigányság kétharmada!) közül nagyon sokan nem fejezik be az általános iskolát (28–30%).

¹³ Kertesi adatait idézi Fiáth Titanilla, 2002.

A szegregált körülmények között élőknek (így él a borsodi cigányság több mint 20%-a!) 32%-a nem fejezi be az általános iskolát, és közülük középfokon alig végeznek (12%).

A városokban élők között magasabb (25%) a középfokú végzettséggel rendelkezők aránya, a kistelepülésen élőkénél ez csupán 9%. Az érettségivel (vagy ahhoz kötött szakmával) rendelkező városlakó romák aránya 3,7%, az aprófalvas lakói között ez az arány 1%. A különbség tehát majdnem négyszeres ugyan, de ezek az arányok önmagukban tarthatatlanul alacsonyak.

Az egyes kistérségek roma népességének képzettségi szintje nem azonos. Térségi bontásban az edelényi, encsi, illetve a szikszói kistérségekben élők vannak a legrosszabb helyzetben. E kistérségekben az összlakosság átlagos elvégzett évfolyamszáma alatta marad a 8 osztálynak (KSH, 2000–1990-es adat). A KSH 1999-es adatai szerint a megye 357 településén összesen 365 iskola működik. Az edelényi, az encsi, a szerencsi, illetve a szikszói aprófalvas kistérségekben nincs minden településen iskola.

Az ugyanezen kistérségekben élő roma emberek vannak a legrosszabb helyzetben a középiskolai végzettség tekintetében, valamint az intézményi ellátottságot tekintve is: az edelényi, az encsi, illetve a szikszói kistérségekben a KSH csak 1-1 középiskolát regisztrált 2000-ben. E kistérségekben az összlakosságot tekintve 10/11/12 fő az 1000 lakosra eső középiskolai tanulók száma (a megyei átlag 40, az országos átlag 38. – KSH 2000.). Az aluliskolázottság és az iskolai kudarcok okai sokrétűek.

Alapkutatásunk az alábbi, BAZ megyei roma származású emberek helyzetére vonatkozó elemzésre épül:

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
	Lakóhelyi szegregáció; telepek; kicsi, megfelelő infrastrukturális felszerelés nélküli lakások.
	Rossz egészségi állapot, a nem roma származású embereknél 10 évvel alacsonyabb várható élettartam.
Mintaértékű oktatási intézmények (első-sorban általános iskolák és egy-két közép-fokú iskola) és programok léte, sikerei.	Alacsony iskolázottság, ezen belül a felső-fokú végzettség szinte teljes hiánya, középiskolai szinten elsősorban csak szakmunkás képzés.

Pozitív kezdeményezések a foglalkoztatásba való visszavezetésre: BAZ Megyei Munkaügyi Központ és kirendeltségeinek programjai, civil kezdeményezések által befogadott programok keretében közpénzekből támogatott munkahelyek.	Alig mérhető foglalkoztatottság, magas arányú tartós munkanélküliség, munkakészségek elvesztése; munkalehetőség szinte kizárólag a legális munkaerőpiacon kívül.
Önszerveződés megindulása, civil szervezetek megjelenése és sikeres programjai.	Közösségi tudat, kulturális hagyományok gyengesége; a kisebbségi önkormányzás – objektív okok által is felerősített – elégtelensége.
	Nagyon gyenge kapcsolati háló; az együttműködés és tapasztalatátadás hiánya a megye területén működő roma és nem roma szervezetek, illetve intézmények között.
	Az önkormányzatoknál, ellátó és fejlesztési intézményekben dolgozók felkészületlensége a romákkal való kommunikációra; tudatlanságból, információhiányból eredő előítéletesség. Általános kapacitáshiány a fokozottan a személyre szabott ellátást igénylő romák kiszolgálására.
	Erős hátrányos megkülönböztetés az élet minden területén a nem roma társadalom irányából.
LEHETŐSÉGEK	VESZÉLYEK
Erős kormányzati és helyi megyei akarat a cigányság életminőségének javítására.	A probléma komplexitásából következően csak komplex és hosszú távú stratégiát követő beavatkozás lehet eredményes.
Az Európai Unió csatlakozás alapvető feltétele az esélyegyenlőség megvalósulása az országban: európai uniós források egészítik ki a problémák orvoslására rendelkezésre álló pénzügyi eszközöket.	A romák helyzetének alapvető és nem felszíni javítása nagyon nagy forrásigényű program.
A többségi társadalom tagjainak viszonylagos jóléte lehetőség a pozitív diszkrimináció elfogadtatására, a szolidaritás szükségességének megtanulására.	A hátrányos megkülönböztetés elleni hatékony akcióorozat elmaradása lehetlenné teszi a pozitív eredmények esélyeit.

I.1.2 Az alkalmazott kutatások célja és háttere

A cigányság életkörülményeinek helyzetét számos kutatás elemezte már. Az iskolai sikert meghatározza, hogy a cigány gyermek és ifjú hol és milyen körülmények között él. Az adott település urbanizációs foka, valamint a szegregáció mértéke komoly befolyásoló tényezője annak, hogy a romák befejezik-e az általános iskolát. Azoknak a romáknak van legnagyobb esélyük elvégezni az általános iskolát, illetve valamilyen középfokot, akik városokban élnek (akik számára például elérhető közelségben vannak oktatási intézmények), de nem szegregált (azaz nem a normális élet lehetőségétől elzáró, infrastruktúra-hiányos) lakókörülmények között. Az aprófalvas elhelyezkedés, illetve a szegregáció igen komoly hátráltató tényező.

Ezekkel összefüggésben is meghatározza az iskolai előremenetelt a család szociális és gazdasági helyzete és a várható munkaerő-piaci esélyek, lehetőségek. A középiskola drága és akkor éri meg a szülőnek, ha az elvégzését követően a gyerek biztos pénzkeresővé válik.

A kutatás mintaértékűnek szánt, komplex (mérés, képzés, foglalkoztatás, mentorozás) felzárkóztató tevékenység révén hozzá kíván járulni:

- ◆ a romák munkaerő-piaci esélyeinek, mobilitásának emeléséhez, önfoglalkoztatás révén emelni a szociális, kulturális ellátottságot, különös tekintettel a roma közösségekben meghatározó szerepet játszó nők gazdasági, kulturális, szociális szerepének tudatosodásához;
- ◆ felkészíteni a roma népességet a munkaerő-piaci átalakulások követelményeire, saját érdekeik hatékonyabb képviselésére és védelmére;
- ◆ az európai és hazai – közösségi és egyéni – értékek romák körében történő elfogadásához és elsajátításához; identitásuk megőrzése mellett életvitelük többségi társadaloméhoz történő közelítéséhez, ezáltal elősegítve beilleszkedésüket.

A program célcsoportja: minden tartós foglalkoztatást és tanulást vállaló, saját és (lakó)közösségük társadalmi felemelkedésében cselekvő módon részt venni kívánó, 18 évet betöltött, hátrányos helyzetű magyar állampolgár, felnőtt férfiak és nők, függetlenül nemzetiségüktől iskolai végzettségük fokától, vagy eredményétől.

A projektszerűen működő jelen program kiemelt célja és feladata az önként jelentkező fiatal felnőttek bármilyen úton szerzett előzetes ismeretei-

nek, tapasztalati tudásának, kiépült képességeinek, kompetenciáinak mérése és ennek alapján egyfajta karrier tanácsadás biztosítása. A kompetenciamérés eredményeire épülő tanácsadás foglalkoztatási és képzési utakat és lehetőségeket kínál, amelyek egyénre szabottak, és figyelembe veszik a földrajzi régió szükségleteit. A képzés és a foglalkoztatás megszervezése és biztosítása mellett a program további célja az önállóan vállalkozni képes munkavállalók vállalkozóvá válásának segítése, illetve minden résztvevő számára több éven át mentor segítség biztosítása a munkavégzéshez és az egyéni életvitelhez.

I.1.3 A fejlesztések célja és háttere

Célunk az, hogy a nem tipikus formákban a hátrányos helyzetű célcsoport tagjait felzárkóztassuk, vissza-, vagy beillesszük az oktatási rendszerbe és a munka világába. Ennek eszközei az érdeklődés felkeltése és ébrentartása a képzés és a munka iránt, melyet mentorok figyelnek, egyénileg segítenek. Mindezt összekapcsoljuk az adott közösség kulturális, szociális és mentális attitűdjével, és nem kívülről, hanem belülről generáljuk a választás igényét és folyamatát.

Háttér: A roma gyerek eredményeit nagyban meghatározza az óvodáztatás lehetősége¹⁴, az oktatás minősége és „személyre szabottsága”. Borsod megyében is szaporodnak a speciális tananyaggal dolgozó, sok esetben egész napos oktatást nyújtó intézmények. A jelentősebb arányban roma gyerekeket képző általános iskoláknak azonban még így is csak egy részében folyik olyan képzés, mely figyelembe veszi a roma tanulók nyelvi, kulturális, szociális helyzetét. Nagyon kevés a roma származású pedagógus, asszisztens, segítő személy az iskolákban. Cigány kisebbségi képzés a megye 364 általános iskolájából 89 intézményben van.¹⁵ Probléma, hogy ezen intézmények pozitív tapasztalatait nem, vagy csak kevésbé ismerik a térség többi iskolái, nincsenek rendszeres fórumai a tapasztalatszerésnek. Szintén probléma az iskolák által felvehető forrás-kiegészítés érdekében a felzárkóztatás és

¹⁴ (Borsod megyében a KSH adatai szerint a 100 férőhelyre jutó óvodások száma 101; országos átlag 100), az egy óvodapedagógusra jutó gyerekszám 12,3 (országos átlag 11,6),

¹⁵ „Mint egyéb kutatásokból ismeretes, a szegregált osztályok ténylegesen az iskolai sikertelenséget termelik újra. A szegregált vö. vegyes osztályok ugyanakkor ellentmondást jelentenek magukban: azok az általános iskolák, melyek cigány kisebbségi programmal működnek, egyes osztályaik struktúráját tekintve látszólag megvalósítják a szegregációt, egyúttal a tapasztalatok azt mutatják, hogy amennyiben az ilyen pedagógiai program jól kidolgozott, az itt tanuló roma gyerekek sikeresebbek.”

a cigány kisebbségi oktatás összemosása, a cigány kisebbségi oktatás címén megkapott normatíva felhasználásának követhetetlensége, ellenőrizetlensége.¹⁶

Az áthelyezési folyamatot szigorító rendelkezések ellenére is jellemző, hogy még mindig nagyon magas a roma származású gyermekek aránya kisegítő osztályokban (a megyében, 1998-ban a kisegítő iskolákban tanuló gyermekek 90%-a cigány származású volt). Ismert tény, hogy bár a kisegítő iskolákban a problémákkal küzdő gyermekekkel könnyebben közeledő, őket szakmailag értő gyógypedagógusok foglalkoznak, ezekből az intézményekből nincsen út a középiskola felé.

Pozitív változás az oktatás területén, hogy jelentősen növekedett az ösztöndíjban részesülő roma tanulók száma. Az elmúlt években a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, valamint az Oktatási Minisztérium biztosított ösztöndíjakat a roma tanulók részére pályázati formában. A megye egyszeri, vissza nem térítendő tanévkezdési támogatást nyújt a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó egyetemista, főiskolás, vagy oda felvételt nyert fiatalok számára. A támogatás elsődlegesen nem a szociális hátrányok csökkentésére, hanem kifejezetten a minél magasabb iskolai végzettség megszerzéséhez nyújt segítséget.

A különböző kutatások beszélnek a pedagógusok felelősségéről. Nincsenek azonban olyan rendszerek, amelyek elsődlegesen azokat a pedagógusokat támogatnák, akik oktató- és nevelő munkájuk során többletfeladatokat és nagyobb felelősséget vállalnak a hátrányos helyzetű – köztük roma – gyermekek sikeres iskolai pályafutásának elősegítésében.

A kutatás szlovákiai területe, a Tőketerebesi Járás 2004. január 1-jén jött létre. Az új közigazgatási körzethez 82 település tartozik, közülük 4 városi jogállású – Tőketerebes (22342 fő), Királyhelmece (8031 fő), Gálszécs (7819 fő) és Tiszacseryő (4645 fő). A magyar nemzetiség részaránya 38 településen haladja meg a 10%-ot; a körzetben a romák aránya önbevallás alapján 3,97%, ám becslések szerint ennek többszöröse.

¹⁶ A cigány kisebbségi oktatási program szabályozása (a Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet) két elemet tartalmaz: egyrészt a kisebbségi önismeret fejlesztését, a kulturális nevelést, másrészt az esetleges hátrányok csökkentését célzó szocializációs, kommunikációs, valamint tantárgyi fejlesztést, tehetség gondozást. Várható a cigány kisebbségi oktatás tartalmának átalakítása. Ilyen pl. az OM által kidolgozott integrált oktatás elve és gyakorlata.

A körzet a gazdasági és szociális viszonyok terén Szlovákián belül az egyik legelmaradottabb térségnek számít, a gazdasági szerkezetváltás során nagyon kedvezőtlen munkaerő-piaci viszonyok alakultak ki (2003. december 31-én a munkanélküliségi ráta 27,64% volt, az átlagbérek pedig az országos mutatóktól 40% ponttal voltak alacsonyabbak). Jelentős gazdasági súllyal bíró vállalkozások nem találhatóak a körzetben, annak határain túlra nyúló tevékenységi területtel mindenekelőtt az élelmiszeripar rendelkezik (cukor-, malom-, sütő-, tej- és konzervipar). Az agrártermékek feldolgozásán kívül még említésre méltó a gépipar és bútoripar. A mezőgazdasági termelés természeti feltételei jók, számottevő a szőlőtermesztés (a körzetben található a borászatáról híres tokaji térség északi része). Az idegenforgalma mindenekelőtt a tokaji borturizmuson és a Latorca Tájvédelmi Körzet (ártéri erdők, morotvatavak) által nyújtott kitűnő rekreációs lehetőségeken alapul.

I.2. TEVÉKENYSÉGEK

Munkaerő-piaci tendenciák a rendszerváltás után

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkaügyi Központ által közölt idősoros adatokból jól látható az a tendencia, hogy BAZ megyében már a rendszerváltás kezdetétől sokkal súlyosabb problémaként jelentkezett a munkanélküliség az országos szinthez viszonyítva. Érdekes és vizsgálandó kutatási kérdés, hogy 1998-tól miért kerül ellenkező pályára az országos és a BAZ megyei munkanélküliség. Országosan 1998-tól kezdve – kisebb ingadozásokkal, de – alapvetően csökken a munkanélküliségi ráta, ugyanakkor BAZ megyében azonban egy második munkanélküliségi hullám következett. 2000 januárjában a munkanélküliségi ráta még az 1994-es szintnél is magasabb volt. 2001-ben és 2002-ben némi javulás következett, de 2003 januárjára ismét romlott a munkanélküliségi mutató.

2004 májusában BAZ megye legtöbb körzetében javuló tendenciát mutatott a munkaerő-piaci helyzet – kivétel Mezőkövesd, Mezőcsát, Sárospatak térsége –, még ha az egyes körzetekben a javulás mértéke jelentősen el is tér egymástól. Az egy évvel korábbi adatokhoz képest Putnok, Tiszaújváros és Ózd környékén csökkent a munkanélküliek száma. A kutatásunk szempontjából kiemelt helyet elfoglaló Sátoraljaújhely körzetében minimális (2%) volt a javulás az előző évhez képest.

I.2.1 Alapvetési tevékenységek

(életmódivizsgálat, értékvizsgálat, életvezetési kísérlet)

I.2.1.1 Háttérelmzés

A ZEMPLÉNI KISTÉRSÉG

A térséget alkotó három statisztikai körzetben a gazdaságilag sok közös vonás mellett jelen vannak az eltérő területi sajátosságok is. A szerencsi és sárospataki körzetben hagyományosan nagyobb szerepe van a mezőgazdasági tevékenységnek (részaránya ma is közel 10%), míg a sátoraljaújhelyi körzetben e tevékenység csak a megyei átlagnak megfelelő 4% körüli, ugyanakkor az ipari, építőipari tevékenység aránya közel 10 százalékponttal haladja meg (43%) a két körzet részarányát. A három körzet közül a sárospatakiban a legmagasabb az egy főre jutó jövedelem, bár ott is csak a megyei átlag 80%-a, míg a másik két körzetben ennél alacsonyabb, csak 72%-os a jövedelem szintje. A viszonylag kedvezőtlen közlekedési feltételek és az infrastrukturális hiányosságok miatt a befektetők nem jelentek meg a kívánt mértékben. Az egyéni és társas vállalkozások száma 6200, amely a megyei 15%-os részarányával valamivel elmarad a népesség arányszámától.

A térség demográfiai jellemzőiben az azonosságok mellett több eltérő vonás is található. Az ezer főre jutó élveszületések száma a megyén belül a sárospataki körzetben a legkisebb (8,5), ugyanakkor a sátoraljaújhelyi körzetben a halálozási mutatók a legmagasabbak közé tartoznak a megyében. A térségben a regisztrált munkanélküliek iskolai végzettsége rosszabb a megyei mutatóknál, közel 50%-uk nem végzett legfeljebb csak 8 általánost, a közép- és felsőfokú iskolai végzettségük aránya viszont öt százalékponttal kisebb a megyei átlagnál.

Az adottságok lehetővé teszik olyan fejlesztések megvalósítását, amelyek a közeli piacokra alapozva, azokhoz rugalmasan igazodva segítik elő a helyi gazdaságok fejlődését, foglalkoztatási szerepkörük bővítését. Jó lehetőségei vannak a mező- és erdőgazdasági tevékenységhez közel álló idegenforgalmi tevékenység fejlesztésének (farm- és falusi turizmus, bor-, erdei kiránduló- vadász-, és szakmai turizmus stb.).

Tekintve, hogy a térségben élő cigány lakosság létszáma megközelíti az össznépesség 15 %-át – ezen belül egyes településeken meghaladja az 50%-ot csakúgy, mint a megye több területén –, külön programot kell kidolgozni e társadalmi réteg képzési és foglalkoztatási feladatainak eredményes megoldására. Fontos az általános iskolát be nem fejezettek számára felzárkóztató képzés, majd ezt követően szakmai képzés biztosítása az elhelyezkedési esélyek javítása céljából.

SÁTORALJAÚJHELY ÉS VONZÁSKÖRZETE

Ha összehasonlítjuk a Sátoraljaújhely térségét Borsod-Abaúj-Zemplén megye egészével, akkor azt látjuk, hogy átlagosan a munkaerő-piaci mutatói rosszabb helyzetet jeleznek, mint a megye átlaga. A munkavállalási korú (16 évtől) népesség számához viszonyítva a regisztrált munkanélküliek, a tartós munkanélküliek, a járadékra jogosultak és a rendszeres szociális segélyben részesülők aránya azt mutatja, hogy mindegyik mutató tekintetében negatívabb helyzetben van Sátoraljaújhely kistérsége a megye egészének átlagához viszonyítva.

Gyakran elhangzó megállapítás, hogy a társadalmi-gazdasági átalakulásnak a cigányság a legnagyobb vesztese. A cigány munkavállalók jelentős része ugyanis olyan ágazatokban dolgozott, amelyekben a piacgazdaságra való áttérés tömeges méretű létszámcsökkentéssel járt együtt. A foglalkoztatás esélyeit rontó tényezők, az iskolai végzettség, szakmai képzettség hiánya, alacsony foka halmozottan jelentkeznek körükben. A mára kialakult munkaerő-piaci különbség azért is aggasztó, mivel a rendszerváltást megelőzően a munkaképes roma és nem roma férfiak foglalkoztatási helyzetében nem volt lényeges különbség.¹⁷

A megye 19-34 éves korú roma népességének zöme, 83,9% inaktív, azaz hivatalosan nem dolgozik, nincsen munkahelye. A munkahellyel rendelkező roma emberek túlnyomó hányada alkalmazott, vállalkozót szinte nem találunk közöttük. A férfiak minél képzettebbek, annál nagyobb arányban aktív dolgozók, ugyanakkor még a középfokú végzettséggel rendelkező férfiak fele, 54,6 %-a is munkanélküli! Az inaktív személyek zöme regisztrált munkanélküli (elsősorban a férfiak), vagy a háztartás „belső munkaerő-piacán” dolgozó (elsősorban a nők). A regisztrált munkanélküliek közel ötödének soha nem volt munkaviszonya. A nők inaktivitási aránya 91,6% (!), s még a középiskolával rendelkező roma nőknek is csak 21,7%-a dolgozik. A cigány férfiak és a nők által elérhető munkajövedelmek mértéke nem azonos: a férfiak nagyobb munkajövedelmet biztosítanak a családnak, a feleségek által elérhető jövedelmek mintegy 20-25%-kal alacsonyabbak az övékéinél.¹⁸

¹⁷ Ennek ellenére sokszor találkozhatunk olyan előítéletes megközelítéssel, amely a romák nagyarányú munkanélküliségét önhibás magatartásuk következményének tartja. – hívja fel a figyelmet dr. Varjú.

¹⁸ „Ennek magyarázata a nyomott munkaerő-piacban éppúgy kereshető, mint a munkaadók rejtett (vagy nyílt) szegregatív gyakorlatában.” – Babusik.

A fenti adatokkal jellemezhető foglalkoztatási helyzetet alapvetően több összefüggő tényező határozza meg: életkörülmények, a lakóhely jellege (városi/falusi, illetve szegregált/nem szegregált), az iskolázottság, a nemi hovatartozás, családi állapot valamint az átlagos gyermekszám. Az életkörülmények a lakáshelyzet, és a szegregáció foka alapjaiban meghatározzák a cigány emberek létét, lehetőségeit. A borsodi munkaerőpiac önmagában is rossz helyzetét mutatja azonban, hogy a városi és a kistelepusi cigány embereknek szinte egyformán nincsen esélyük a munkaerő-piaci elhelyezkedésre. Az összes aktív dolgozó aránya mindössze 5-6,5%-kal magasabb a városokban élők, mint a kistelepuséseken élők között.

A munkát vállalni tudó cigányság iskolázottsági foka nagyon alacsony, lehetőségeik az amúgy is nagyon nyomott borsodi munkaerő-piacon a Munkaügyi Központ becslése szerint rosszabbak, mint a tartós munkanélküli, szintén nagyon alacsony iskolázottságú nem romák körében. Borsod megyében tehát egy esetleges munkaerő-piaci élénkülés esetében sem tudnának a cigány emberek nagyobb jövedelmet biztosító munkahelyeken elhelyezkedni.

A gazdasági aktivitást természetesen meghatározza a családon belüli gyermekszám. Amíg egy párnak nincs gyermeke, a férfiak és a nők közel egyaránt alacsony arányban (20% körül) vállalnak munkát. Azokban a háztartásokban, amelyekben már van gyermek, de számuk még nem túl magas (azaz átlagosan egy-két fő), az aktív munkavállaló férfiak száma magas, a nők pedig a háztartás belső munkaerőpiacára „vonulnak vissza”. Amennyiben a háztartásban a gyermekszám tovább nő, az aktív munkavállaló férfiak aránya csökken, s itt a legmagasabb a nők háztartási „munkavállalása”.¹⁹ A cigány munkavállalók foglalkoztatását akadályozó további tényező a munkaadók egy részénél tapasztalható burkolt diszkrimináció.

¹⁹ „Mivel a családban élő gyermekek száma nyilvánvalóan meghatározza a gyermekek után felvehető támogatások mértékét (a vizsgált népesség elég fiatal, tehát várható, hogy a gyermekek még abban az életkorban vannak, amikor jár utánuk valamilyen támogatás) – ezért logikus a kérdésfeltevés: a családok férfi, illetve nőtagjainak munkaerő-piaci helyzetét mennyiben határozza meg a gyermekszámmal arányos szociális támogatások mértéke. Azaz ellenőrizendő kérdésnek tekintettük azt a széles körben elterjedt nézetet, mely szerint a romák azért vonulnak ki a munkaerőpiacról, mert a gyermekek után felvehető támogatások nemcsak pótolják a kieső munkajövedelmeket, de alkalmasint meg is haladhatják azokat, azaz megéri nekik a háztartás belső munkaerő-piacán való elhelyezkedés.” – Babusik.

A választott sátorlajújhelyi, illetve szlovák térségben a társadalmi, gazdasági mutatók közel azonos problémákat sejtetnek.

TŐKETEREBSI JÁRÁS

A körzet a gazdasági és szociális viszonyok terén Szlovákián belül az egyik legelmaradottabb térségnek számít, a gazdasági szerkezetváltás során nagyon kedvezőtlen munkaerő-piaci viszonyok alakultak ki (2003. december 31-én a munkanélküliségi ráta 27,64% volt, az átlagbérek pedig az országos mutatóktól 40% ponttal voltak alacsonyabbak). Jelentős gazdasági súllyal bíró vállalkozások nem találhatóak a körzetben, annak határain túlra nyúló tevékenységi területtel mindenekelőtt az élelmiszeripar rendelkezik (cukor-, malom-, sütő-, tej- és konzervipar).

Foglalkoztatottság – Töketerbesi Járás

Ágazat	Foglalkoztatottak száma	%	Átlagbér - Sk
Mezőgazdaság, erdőszet	2740	13	6938
Nyersanyag-kitermelés	18	0,8	8009
Ipar	3001	14,4	6752
Energetika	635	3	10654
Építőipar	693	3,3	10222
Kereskedelem	795	3,8	7263
Turizmus	49	0,02	6038
Közlekedés	5439	26	10678
Pénzügy, biztosítás	330	1,5	14506
Szolgáltatások	377	1,8	8168
Államigazgatás	1284	6,1	11421
Iskolaügy	2789	13	7607
Egészségügy	1917	9	8716
Egyéb	740	3,5	5958

Forrás: Krajský štatistický úrad Košice, rok 2003, Vybrané štatistické ukazovatele Košického kraja

Iskolai végzettség – Töketerebesesi Járás

Járás	Össze- sen	Tudomá- nyos fo- kozat	Egyetemi végzett- ség	Felsőfokú végzett- ség	Szak- közép- iskola	Általános közép- iskola	Gimná- zium	Szakmun- káképző	Tanonc- iskola	Alap- iskola	Vég- zett- ség nélkül
Tökete- rebes (fő)	15362	1	204	48	1870	624	1144	49	6002	4578	842
%	100,00	0,01	1,33	0,31	12,17	4,06	7,45	0,32	39,07	29,80	5,48

Forrás: Národný úrad práce, štatistika ku 31. 12. 2003, www.nup.sk

1.2.1.2 Az alap kutatások célja, hipotézise, módszerei

A mérést követően a 100 fős célcsoport és családja (kb. +3 fő) körében strukturált interjúkkal és kérdőívekkel feltérképezzük az életvezetést meghatározó érték-, attitűd-, identitási szempontokat, mellyel az a *célünk*, hogy felrajzoljuk a térség életmód-térképét, benne a kultúra, a tér-idő-, és az anyagi javak szerepét.

Hipotézisünk szerint, ha az attitűdöket, az identitást mélyebb összefüggésében megismerjük, hatékonyabban alkalmazzuk az első- és másodlagos szocializáció során azokat a pedagógiai, szociálpszichológiai, életvezetési elveket, amelyekkel pozitív elmozdulást, motiválást, és munkaerő-piaci, illetve társadalmi integrációt tudunk elérni, és tartóssá tenni.

Módszereink: strukturált interjúk, attitűd- és identitás-skálák kérdőívvel, értékesztek (Inglehart, három kívánság, stb.), fókuszcsoportos beszélgetések.

1.2.2 A) Alkalmazott kutatási és fejlesztési tevékenységek 1. (képzések)

1.2.2.1 Háttérelmzés

A felzárkóztató program koncepciója azon a megfigyelésen alapul, miszerint az elmúlt években egyedileg, nem rendszerszerűen megvalósított támogatások (képzési és tanácsadói szolgáltatások, rövidebb-hosszabb ideig tartó foglalkoztatások) hatása megerősítés és további támogatás hiányában nem volt eléggé tartós. A „Komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért” projekt ezért a háromféle szolgáltatás (mérés, képzés, tanácsadás) egyidőben történő alkalmazásával azt célozza, hogy ezek eredményei összeadódjanak, illetve felerősítsék egymást. A program szakmai, módszertani innovációja éppen eb-

ben rejlik, hogy nem hagyja magára a roma munkavállalót tanulási, munkahelyi, privát problémáival a tanulás és a foglalkoztatás alatt, hanem egy folyamatosan működő segítő-támogató-ellenőrző rendszer működtetésével támogatja az állandó foglalkoztatottsághoz, az abból adódó új típusú életmódhoz, életvitelhez való szocializálódását. A mentori támogatás révén kiépülnek, rögzülnek a programban résztvevők személyes, szociális kompetenciái, gyarapodik tudástőkéjük, s mind a munka világában, mind személyes életvezetésükben sikeresebbé válhatnak.

A projektben alkalmazott és adaptált módszerek nemzetközileg ismertek, tudományos kutatásokon nyugszanak. Újdonságnak számít ezek egy időben történő, egymást erősítő alkalmazása, amely a projekt eredményességét nagymértékben növelheti.

1.2.2.2 Az alkalmazott kutatások tevékenységei

(a) A térség foglalkoztatási szerkezetének elemzése és tanulmányban történő közreadása, valamint, a romák számára hosszú távon megélhetést biztosító foglalkoztatási rendszer tervtanulmány formájában történő kidolgozása.

(b) Az alapképzettség (8. és 10. osztály) megszerzésére irányuló, a helyi sajátosságokat figyelembevevő **felzárkóztató programok** kidolgozása; az adott szakmák művelésére felkészítő kompetenciaalapú, iskolarendszeren kívüli képzések kidolgozása (legalább három foglalkozás/szakma vonatkozásában). A képzések megvalósításához a képzés személyi és tárgyi feltételeinek biztosítása, képzők képzése, program kidolgozása és megvalósítása (20 fő részére 3x3 napos képzők képzése tréning).

A képzési tanácsadáson és egyénre szabott képzéseken történő részvétel biztosítása. A program, a mérésben résztvevők számára – állami és pályázati forrásokra támaszkodva – felzárkóztató alap- és szakképzési, valamint át- és továbbképzési kínálatot nyújt nappali, vagy munka melletti tanulási rendszerben. A tanácsadás eredményeként a résztvevő könnyen értelmezhető egyéni karrierterv birtokába jut, amely megmutatja, hogy elérni kívánt munkaerő-piaci és egyéni céljainak megvalósulásához mit kell tennie. A képzési tanács és a foglalkoztatási javaslat igazodik egyrészt az adott régió mindenkorai társadalmi, munkaerő-piaci szükségleteihez, másrészt a munkavállaló személyes ambícióihoz, képességeihez, iskolai végzettségéhez, élet- és munka tapasztalatához. A program a munka világába történő belépéskor minden résztvevőnek biztosít

ja a szervezet munkaerő-piaci tréningjén való részvételt, illetve képzést biztosít a vállalkozóvá válni kívánók számára.

A képzési program kínálati rendszere a következő:

- ◆ saját alapítású munkaerő-piaci tréning biztosítása;
- ◆ általános iskolai végzettséget pótló iskolarendszerű felzárkóztató oktatás megszervezése és osztályozó vizsga letétele (Közköztatási tv. 27.§ (8) bekezdés szerint);
- ◆ hatodik, vagy nyolcadik évfolyam (alapfokú iskolai) végzettségre, vagy tizedik évfolyamra épülő szakképzettségek megszerzésére irányuló szakmunkás bizonyítványt adó OKJ és/vagy tanfolyami képzések iskolarendszeren kívüli megszervezése;
- ◆ saját alapítású vállalkozói képzések biztosítása;
- ◆ a program tagjai számára – iskolai végzettségük, szakmai előképzettségük, vagy a projekt keretében szerzett végzettségüknek megfelelően – foglalkoztatást kínál az adott régióban. A foglalkoztatottak közül azok, akiknek kedve és lehetősége van, elindulhatnak a vállalkozóvá válás útján.

(c) A projektben rejlő lehetőségek megismertetése a térségben élő romákkal, **tanulásra és munkára motiválás**, a munkaképes korú populáció adatbázisának létrehozása (várhatóan 500 fő), a képzendők kiválasztása (100 fő).

(d) **Előzetes tudásszint- és kompetenciamérés**, valamint karrier-tanácsadás a kiválasztott 100 fő részére. A munkavállaláshoz és tanuláshoz kedvet érző, önként jelentkező fiatal felnőttek – bármilyen (formális, nem formális, informális) úton szerzett – előzetes ismereteinek, tapasztalati tudásának, kiépült képességeinek, kompetenciáinak vizsgálata, egyfajta kompetenciakártya kiállítása és karrier-tanácsadás biztosítása. A tanácsadás foglalkoztatási és képzési utakat és lehetőségeket kínál, amelyek egyénre szabottak, és figyelembe veszik a földrajzi régió munkaerő piaci szükségleteit. A projekt résztvevőinek kiválasztása több, pedagógiai, pszichológiai, munka-erőpiaci módszert ötvöző szintfelmérésen alapul, amely a résztvevők eddig elért képességeikről, kompetenciáiról, tudásról ad visszajelzést és igazolást.

1.2.2.3 Módszerei:

- ◆ Interjúk, illetve pszichometriai- és attitűdvizsgálatokon alapuló általános adatlap felvétele a projekt elején és végén.

- ◆ Az alapképességek tesztvizsgálata és az előzetes tudásszint és szakmai ismeretek kérdőíves felmérése és értékelése.

1.2.2.4 A szintmérés alábbi területekre vonatkozik:

- ◆ alapkészségek (írás – olvasás – szövegértés – kommunikáció, számolás, információszerzés és feldolgozás, tanulás), valamint életvezetési készségek
- ◆ a munkaerő piaci érvényesüléshez nélkülözhetetlen kulcskompetenciák (önismeret-önértékelő képesség, munkaerő piaci ismeretek, eligazodás a világban - a változások időbeni érzékelése, kezelésének képessége, kritikai készség, problémamegoldás szándék és képesség a cselekvésre, a korrekcióra),
- ◆ szociális és állampolgári készségek (együttműködés és team munka képessége, kezdeményező-képesség kötelességek és jogok ismerete és elfogadása, emberi jogok tiszteletben tartása),
- ◆ szakmai alapismeretek.

A mérés kétnapos bentlakásos tréning formájában valósul meg. A tanácsadás egyéni jellegű, amely a résztvevő számára a mérő szakemberek és a résztvevő négy szemközti beszélgetését, kisebb részben csoportfoglalkozásokon és csoportos értékelésén való részvételt jelenti. A képzést és a foglalkoztatást kísérő mentorozás azt jelenti, hogy a mind a tanulás, mind a foglalkoztatás periódusában a résztvevőnek lehetősége van kapcsolatot teremteni (személyesen, telefonon, e-mailen) a mentorral, aki valamennyi pályázattal összefüggő kérdésben egyénre szabott, személyes jellegű tanácsot, segítséget ad.

1.2.2.5 Képzési tanácsadás és egyénre szabott képzéseken történő részvétel biztosítása

A projekt valamennyi résztvevő számára a szintfelmérés, a tanulás (és foglalkoztatás) teljes ideje alatt – személyesen – **egyéni tanácsadást és mentori segítő szolgáltatást** biztosít. Célja a szintfelmérés ismeretében a munka világába történő bejutás és bennmaradás, valamint a sikeresebb egyéni életvezetés érdekében megtalálni az egyénre szabott tanulási utat, tanulásra motiválni és támogatni a tanulót a lemorzsolódás elkerülése és a sikeres életvitel érdekében.

1.2.2.6 Képzési és foglalkoztatási mentorok képzése

A képzés (és a foglalkoztatás) szerves részét képezi a képzési és foglalkoztatási mentorok kiképzése és alkalmazása (10-15 fő), akik a mérési csomag ismeret-

retében és a személyes kapcsolat megteremtése révén a projekt teljes időtartama alatt tanulási, munkaerő piaci és egyéni életvezetési tanácsot és segítséget nyújtanak. Ez azt jelenti, hogy a résztvevőnek bármikor lehetősége van kapcsolatot teremteni (személyesen, telefonon, e-mailen) a mentorral tanulási, foglalkoztatási, életvezetési, vállalkozási kérdésekben. A mentor „atyai barát-ként” valamennyi kérdésben egyénre szabott, személyes jellegű tanácsot, segítséget ad. A megfigyeléseket a mentor esetnaplóban rögzíti, amely a projekt dokumentációjába kerül.

A várható képzési kínálat a következő:

- ◆ igény szerint alfabetizációs és életvezetési programok,
- ◆ általános iskolai végzettséget pótló iskolarendszerű felzárkóztató oktatás megszervezése és osztályozó vizsga letétele (Közoktatási tv. 27.§ (8) bekezdés szerint);
- ◆ hatodik, vagy nyolcadik évfolyam (alapfokú iskolai) végzettségre, vagy elvégzett tizedik évfolyamra épülő szakképzettségek megszerzésére irányuló, szakmunkás bizonyítványt adó, OKJ és/vagy tanfolyami képzések iskolarendszeren kívüli megszervezése;
- ◆ saját alapítású munkaerő-piaci tréning biztosítása;
- ◆ saját alapítású vállalkozói képzések biztosítása.

Ehhez nyújthat segítséget a **tanulótérkép** az alábbiak szerint:

A felnőttkori tanulótérkép területei	Figyelembe veendő szempontok
Adottságok	életkor, nem, településtípus, etnikai hovatartozás, háztartásszerkezet
Erőforrások	fizikai, mentális egészség, kapcsolati és társadalmi tőke, az egyéni érvényesítés lehetőségei
Beállítottság	Munkaethosz, vallás, gondolkodási affinitás, vállalkozási affinitás
Erőfeszítések	előismeretek: iskolai végzettség, formális, non formális és informális tudás feltérképezése, felhasználása

1.2.2.7 Vállalkozóvá válás segítése

A tanácsadás és mentori segítség igénybevétele nemcsak a vállalkozóvá válók lehetősége, hanem mindenki számára rendelkezésre áll. A mentorok folyamatos segítő munkája révén a tagok egyéni (tanulási, munkavállalói, életvezetési) tanácsadást vehetnek igénybe.

1.2.2 B) Alkalmazott kutatási és fejlesztési tevékenységek 2. (foglalkoztatás)

Az érték-, és attitűdmérések után egyéni élettervezésben közös tervekészítés és nyomon követés, havi mérések, korrekciós programok kidolgozása történik.

1.2.2.1 Háttérelmzés

A munkanélküli, munkát kereső romák számára a megyei munkaügyi központok által támogatott képzések, foglalkoztatási programok, elhelyezkedést támogató kedvezmények kínálják a leginkább kézzelfogható segítséget. A roma programokra vonatkozó összefoglalók tanulsága szerint a megyei munkaügyi központok gyakorlata és eszközrendszere nem sokat változott az elmúlt 10 évben, s nem vált világosabbá, hogy vajon milyen célkitűzésekhez viszonyítva ítéltető meg a képzési és foglalkoztatási programok sikere.

Miközben a problémák jól leírhatóak és számos alternatív megoldási javaslat fogalmazódott meg, valójában még sincs rendszerszemléletű megoldás a cigányság összehangolt munkaerő-piaci (re)integrációjának komplex (szociokulturális, helyi társadalmi) kezelésére, a roma társadalom leszakadásának megakadályozására. Magyarországon az állami, civil és EU-s pályázati ösztönzésre megvalósuló projektek, illetve a Csatlakozási Partnerség középtávú roma program megvalósítása jelentős eredménynek tekinthető, de az eredmények egymástól elszigetelten jelentkeztek, nem eléggé nyilvánosak, nem szerveződtek mindenki számára világos és elérhető rendszerré.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Munkaügyi Központ az utóbbi években évente 3 milliárd Ft-ot meghaladó összeget költött a megye lakosságának foglalkoztatása érdekében; ezek az erőfeszítések azonban nem eredményezték a helyzet jelentős javulását. Ennek oka egyrészt az, hogy a megyében a munka-

helyek abszolút száma továbbra is csökken, másrészt pedig az, hogy az alkalmazható foglalkoztatáspolitikai eszközök nem eléggé hatékonyak.²⁰

A képzési programok között még nem terjedtek el a cigányok életkörülményeit, családi és gazdasági hátterüket, szociális, kulturális helyzetüket figyelembe vevő és erre épülő képzési formák.

Az elméleti képzési programokhoz kapcsolódó gyakorlat megszervezése mindig nehézségekbe ütközik, pl. azon települési önkormányzatok motivátlansága miatt, amelyek forráshiányra hivatkozva nem támogatják a kezdeményezéseket.

A közhasznú vagy közmunka programok nagyon sok pozitívumot hordoznak, de a tartós munkanélküliség ellen a jelenlegi keretek között nem kínálnak igazi alternatívát, hiszen elsősorban a szociális jogosultság megszervezésére szolgálnak. Az érintett munkanélküliek számára ez a rövid távú munka sokszor nem csábító, hiszen miatta esetleg kiszorulnak más, többnyire időnyellegű – például a gyakran ezekkel a munkákkal egy időben jelentkező mezőgazdasági munkához kapcsolódó – jövedelemszerzésből.

I.2.2.2 Foglalkoztatási kínálat megteremtése és a foglalkoztatás segítésének megszervezése

Sátoraljaújhelyen és Töketerebesi Járásban már kiépítettük azokat a személyes kapcsolatokat foglalkoztatókkal (for-, és non-profit), helyi mértékadó roma és nem roma személyekkel, akik partnerei lesznek tervezett feladataink végrehajtásában. Vállalták a célcsoport kiválasztásában, nyomon követésben, a foglalkoztatásban a folyamatos támogatást.

Lehetséges foglalkoztatási területek: famegmunkálás, erdészet, kertészet, kőműves, ács, dajka, egészségőr, stb.

²⁰ Az egyes foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazásának tapasztalatait írja le Kacser idézett tanulmányában, Kacser 1999.

I.3. HASZNOSÍTÁSOK, VÁRHATÓ EREDMÉNYEK

I.3.1 Az alapkutatás eredményei

Az alapkutatások eredményeként Borsod megye adott régióinak vonatkozásában elkészül egy olyan több dimenziós, térinformatikai rendszer, amely megalapozza és lehetővé teszi, hogy a projekt keretében kidolgozott mérési – képzési – foglalkoztatási rendszer rugalmasan, és pontosan illeszkedjék a régió munkaerő-piaci struktúrájához, igényeihez, a várható fejlesztések trendjéhez. Ekképpen megalapozza a komplex közhasznú és munkaerő-piaci reintegrációs foglalkoztatást, mint új munkaerő-piaci formát.

I.3.2 Az alkalmazott kutatás eredményei

A cigányság összehangolt munkaerő-piaci (re)integrációjának komplex (szocio-kulturális, munkaerő piaci, helyi társadalmi) kezelését a roma társadalom fejlesztésének igénye, a közép-európai és magyar gazdaság és társadalompolitika célkitűzései, valamint az európai csatlakozás kapcsán jelentkező kihívások és támogatási lehetőségek indokolják.

A projekt eredményeként Borsod megyében a pályázat 36 hónapos futamideje ideje alatt megtörténik:

- (a) **500 fő (400 magyar, 100 szlovák) előzetes tudásszint felmérése**, amely révén a mérésbe bevont személyek „kompetenciakártyát” kapnak. A kártya felvilágosítást ad elért alapképességekről, munkaerő-piaci kompetenciái szintjéről, ezáltal továbbtanulási és munkaerő-piaci esélyeiről

- (b) A mérést követő **egyéni tanácsadás** során 100 fő (75 magyar, 25 szlovák) személy **személyre szabott karriertervet, továbbtanulási és foglalkoztatási tanácsot** kap.
 - ◆ A karrierterv tartalmazza a következő fejlődési lépcsőt jelentő feladat megvalósítására vonatkozó összes konkrét információt, tanulási és foglalkoztatási tanácsot.
 - ◆ A mérési tréning élménye és tapasztalata motivációs bázisa lehet a további tanulásnak, vagy a pályázatban való részvételnek.

- (c) A mérést követően a kiválasztott **100 fő (75 magyar, 25 szlovák) munkaerő-piaci tréningen vesz részt**, amely révén felkészültté válnak a munka vilá-

gába történő belépésre és bennmaradásra, amennyiben a képzés során javulnak beilleszkedési és együttműködési képességeik, külső megjelenésük iránti igényességük, nő a fegyelem- és felelősségtudatuk, járatosak lesznek az álláskeresési technikákban.

- (d) Megkezdődik és befejeződik 100 fő (75 magyar, 25 szlovák) roma férfi és nő felzárkóztató képzése (8 és/vagy 10 osztályos általános iskolai végzettség megszerzése) és egy részük **iskolarendszeren kívüli OKJ/tanfolyami típusú szakképzése**. A személyre szabott, differenciáltan szervezett képzések révén fejlődnek a résztvevők személyes, szociális és szakmai kulcskompetenciái, nő önállóságuk és kezdeményezőkézségük, tanulási rutinjuk és motivációjuk, képesek lesznek a tanultakat szűkebb környezetükben multiplikálni, a megismert értékrendet terjeszteni.
- (e) A projekt futamideje alatt – más pályázati forrásból – tervezzük megvalósítani 50-100 fő résztvevő 8-12 hónapon át tartó foglalkoztatását. A foglalkoztatást a képzéshez kapcsolódó mentoring és monitoring rendszer kíséri, azaz a résztvevők számára mindenkor elérhető egyéni segítő-támogató szolgáltatás nem hagyja magára az egyént a tanulási és foglalkoztatási folyamat során. A tréning megmutatja, és készségszintre emeli a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést és mások hozzáféréseinek segítését, az erkölcsi integritás fejlesztését, az érdek artikulációt és érdekvédelmet.
- (f) Reményeink szerint a mérés, a képzés és a foglalkoztatás **elegendő ahhoz, hogy a résztvevők munkával és életvezetéssel kapcsolatos attitűdjei megváltozzanak, életvitelükben tartós módosulás álljon be, amit környezetükben – közvetetten érintett kb. 3000 fő körében is – multiplikálhatnak, roma közösségük tapasztalt referencia személyévé válhatnak.**
- (g) Mindez hozzájárulhat ahhoz, hogy a régió roma társadalmában **változzon a tanulással és az iskolával kapcsolatos, hagyományosan negatív attitűd**. A kiképzett és a munka világában elhelyezkedők, esetleg vállalkozóvá vált résztvevők nagyban hozzájárulhatnak a térség fejlődéséhez család- és ifjúságsegítői feladatok ellátásával, az idősek szociális gondozási feladatainak ellátásához, a térségben élő romák és hátrányos helyzetűek szociokulturális eszközökkel történő segítéséhez, illetve a fiatal családok számára nyújtott gyermeknevelési és gondozási, egészségnevelési ismeretterjesztéshez, „egy élhetőbb élet” kialakításához.

A program tartalma és módszerei lehetőséget biztosítanak a hátrányos helyzetű, de sorsukon fordítani kívánók segítségének komplex megközelítésre. Ennek elemei:

- ◆ az EU trendek figyelembevétele,
- ◆ a cigányságság hosszú távú, magyarországi, tartós foglalkoztatásának biztosítása, munkaerő-piaci esélyeinek növelése, adottságaikhoz igazodó képzési, foglalkoztatási, vállalkozási rendszerek kidolgozása és megvalósítása,
- ◆ átfogó, ugyanakkor az adott régió és a helyi közösség szükségleteiből kiinduló feladatok meghatározása, a földrajzi és a gazdasági (szektorális) megközelítés összekapcsolása.

A projekt építeni kíván a for- és non-profit szervezetek, az állami szektor, valamint a hazai és nemzetközi pályázati rendszer együttműködésére.

Külön megemlítendő, hogy a projekt során létrehozott teamek a projekt futamideje után várhatóan tovább dolgoznak (községi önkormányzatok, roma civil szervezetek, különböző szociális foglalkoztatók), és a különböző intézmények feladatainak koordinálása és együttműködése révén változni fognak a mindenkori problémák megoldási készsége és a foglalkoztatással kapcsolatos negatív attitűdök.

I.3.3 Nemzetközi együttműködés

Projektünk nemzetközi együttműködési partnerség keretében valósítja meg programját a határ-menti régiók között. Az eddigi fejlesztési projektek többnyire országhatárok között zajlottak, ám az európai csatlakozás által megnyílt a lehetőség a határokon átívelő közös tervezésre, együttműködésre. Projektünkben a szlovák partner a mérési, képzési és felzárkóztató program kísérleti jellegű bevezetésében, mentorozásában és monitorozásában közreműködik. A mérések és képzések párhuzamosan történnek a két országban; az eredményekből összehasonlítható tanulmány készül. A szlovák partner nem részesül külön a költségvetési támogatásból, hanem az e pályázaton elnyert összeget közösen használjuk föl.

I.3.4 A fejlesztés eredményei

Tartós munkavégzés megfelelő előképzettség alapján, mobilitási képesség, önértékelés erősödése, érték-, és érdekérvényesítő képesség tudatosítása, ezáltal

tal az életvezetési elvek módosulása, valamint mintaadási lehetőség a hasonló helyzetűek számára.

A program megvalósulásában megtörténhet a roma óvodai, iskolai, andragógiai asszisztensek kinevelése, az iskolai és iskolán kívüli oktatási eredmények nyilvánosság tétele. További eredményeket jelenthet a speciális nem anyagi támogatási rendszer kidolgozása, valamint az életvezetési technikák megismertetése és továbbadása.

ÖSSZEGZÉS

A program tartalma és módszerei lehetőséget biztosítanak a hátrányos helyzetű csoportok segítségének **komplex megközelítésre**. Ennek elemei: az EU trendek figyelembevétele, a cigányságság hosszú távú, a borsodi és a szlovák régióban élők tartós foglalkoztatásának biztosítása, munkaerő-piaci esélyeinek növelése adottságaikhoz igazodó képzési, foglalkoztatási, vállalkozási rendszerek kidolgozásával és megvalósításával; átfogó, ugyanakkor az adott régió és a helyi közösség szükségleteiből kiinduló feladatok meghatározása; a földrajzi és a gazdasági (szektorális) megközelítés összekapcsolása. A projekt építeni kíván a for- és non profit szervezetek, az állami szektor, valamint a hazai és pályázati rendszer együttműködésére. Külön megemlítendő, hogy a projekt során létrehozott teamek a projekt futamideje után várhatóan tovább dolgoznak (községi önkormányzatok, roma civil szervezetek, a különböző szociális foglalkoztatók), és a különböző intézmények feladatainak koordinálása és együttműködése révén feltehetően változni fognak a mindenkori problémák megoldási készsége és a foglalkoztatással kapcsolatos negatív attitűdök.

TEVÉKENYSÉGEK

KUTATÁSOK ÉLETMÓDKUTATÁS 1,2 ATTITÚDKUTATÁS 1,2 ÉRTÉKVIZSGÁLAT 1,2 ÉLETVEZETÉSI VIZSGÁLAT 1,2	MÉRÉSEK ELŐZETES TUDÁSSZINTFELMÉRÉS 1,2 KOMPETENCIAMÉRÉS 1,2	TANACSADÁS ÉS MENTORÓZÁS KÉPZÉSI, MUNKAVÁLLALÓI, ÉLETVEZETÉSI, FOGLALKOZÁSJAVÍTÓ KÍSÉRLET. KÍSÉRLETI MUNKAHELYTEREMTÉS
	KÉPZÉSEK MUNKAERŐPIACI FELZÁRKÓZTATÓ SZAKKÉPZÉS (OKJ ÉS TANFOLYAMI), VÁLLALKOZÓI TANFOLYAM, VEZETŐKÉPZÉS, KÉPZŐK KÉPZÉSE, TÉRSÉGI WORKSHOP	
	EREDMÉNYEK	
EREDMÉNYEK TÉRINFORMATIKAI RENDSZER, PROBLÉMATÉRKÉP, GYORSJELENTÉS, RÉSZLETES ZÁRÓTANULMÁNY, ZÁRÓKONFERENCIA.	EREDMÉNYEK KOMPETENCIAKÁRTYA, KARRIERTERV, KÉPZENDŐK ADATBÁZISA, KÉPZŐK ADATBÁZISA.	EREDMÉNYEK FOGLALKOZTATÁSI ADATBÁZIS, RÉGIÓS VÁLLALKOZÁSI ADATBÁZIS, VÁLLALKOZÁSOK TÉRKÉPE,

A kutatási terv elkészítésekor különös gondossággal tanulmányoztuk azokat a hazai kutatásokat, amelyek a leszakadással, a deprivációval és a szegregációval foglalkoztak. Ezek közül a Zempléni Kistérségben már a munka kezdetén tapasztaltuk, hogy az elkülönítésnek és az elkülönülésnek jelentős identitás és szemléletformáló szerepe van az ott élők szempontjából. A szegregáció három pillére: a foglalkoztatottság, a lakás- és a jövedelmi viszonyok.

Borsodban, különösen a Zempléni Kistérségben – a 90-es évek óta tartó válságos helyzet nem javult, még a fekete munkára is egyre kisebb a lehetőség, illetve rövidül a foglalkoztatás ideje is, így a társadalmi elszigetelődés és a gazdasági ellehetetlenülés, a mély szegénység egyre nő. Ehhez társulnak az elégtelen lakás- és egészségügyi viszonyok, az iskolázottság alacsony foka, a szakképtelenség, illetve az elavult szakmai tudás, gyakorlat. Vállalkozó alig akad, és többnyire rövid életű, ami hasonlatos Kállai Ernő (2000) kutatási eredményeihez. Ha ez alól kivétel van (ld. Sátorajújhelyen a piac tulajdonosát), a helyi közösség korlátozza a továbbfejlődését – számunkra egyelőre felderíthetetlen okok folytán. Jobbára ezek a kérész életű vállalkozások csak átmenetileg biztosítják a beilleszkedést és a megélhetést, valódi perspektívát nem adnak. Ezen a helyzeten sokszor még a szakképzettség sem segít.

A térségben zömmel telepszerűen élnek a romák azokon a településeken, ahová sikerült beköltözniük, de ebben is nagy a szórás. Sátorajújhelyen – a politikai akarattal megegyezően – úgy ítélik meg mind a telepen lakók, mind a roma és a város vezetői is, hogy egyetlen lehetséges megoldás a telep teljes felszámolása, az új lakásokban új életforma kialakítása.

Folytak tárgyalások, a roma ügyekért felelős államtitkár többször járt a helyszínen, tájékozódott, de előrelépés, főleg döntés még nem született. (Nem változott a helyzet 2007 őszére sem.)

Az elégtelen lakhatási körülmények mellett egyértelművé váltak olyan negatív folyamatok, mint például:

- ◆ fellazultak a családi kötelékek, a családok gazdasági különbsége csak növeli a távolságot;
- ◆ erősödik a roma-roma ellentét, melynek háttérében szocio-kulturális és gazdasági tényezők állnak;
- ◆ jelentős a szemléletbeli és praxisbeli eltérés a roma vezetők között, ami tovább növeli a feszültségeket, és a közösségen kívülre helyezve felerősíti.

A magyar és a szlovák kistérség tagjai döntően jövedelempótló támogatásból élnek, de sem ebből, sem a családi pótlékból nem tudják egyenletesen kielégíteni az igényeiket. Önbevallásuk alapján a tartósan mély szegénységben élők jobban beletörődtek sorsuk kilátástalanságába, mint azok, akik esetenként munkához, bármilyen kereseti forráshoz jutnak.

Megelőlegezve a survey-k. részletes elemzését az alábbiakban az egyik kérdezőbiztos megfigyelési jegyzőkönyvéből idézek néhány gondolatot annak bemutatására, miként érzékelték a térségi és a szegregációs problémákat:

„A település legszembetűnőbb jellegzetessége, amivel mi is szinte az első délelőttön szembesültünk közvetlen közelről, az a hihetetlen mértékű szegénység és depriváció. Szinte nem volt olyan alany, aki ne erről számolt volna be, és ne panaszkodott volna anyagi helyzete, létbiztonsága miatt. Munka szinte alig van, és a lakosok is tudják, hogy nem számíthatnak nagy beruházásokra, tőkére, amely megoldaná a problémáikat. Ettől függetlenül a segítséget mástól, fölülről várják, az állami gondoskodásban bíznak. (Egyébként valószínűleg jogosan, hiszen se a helyzetük, se anyagi körülményeik, se képzettségük nem nagyon jogosítja fel őket a vállalkozóvá válás reményeire.)

Problémák

A legalapvetőbb probléma a szegénység (sőt nyomor), és ehhez kapcsolódóan a szegénység szubkultúrája. Ez a szubkultúra kedvez a devianciának kialakulásának: a drog- és alkoholhasználatnak, a korai szexuális életnek, a családi kapcsolatok felbomlásának, az erőszaknak, a betegségeknek stb. Ezek a problémák a táborlakó fiatalok között is szinte minden esetben előfordultak.

A szegénység egyik legalapvetőbb oka a munkanélküliség. Általában mindenki tartósan munkanélküli, vagy soha sem dolgozott, és ez az állapot nem csak a fizikai és pszichikai világukra hat ki, hanem vissza is veti a munka- és életkedvüket, azaz nagyon nehezen tudnak már kitörni a semmittevés és segélyből élés állapotából. A fiataloknál (főleg a nőknél) jellemző, hogy egyáltalán nem is dolgoztak, illetve nem terveznek dolgozni, mivel természetesnek veszik, hogy 15-16 éves koruk után már családanyák és feleségek lesznek. Ez a passzivitás megmutatkozik abban is, hogy szinte senki nem tagja semmilyen civil kezdeményezésnek sem, és nem is tartják elképzelhetőnek, hogy erre vállalkozzanak.”²¹

A Zempléni Kistérség magyar és szlovák oldalán egyaránt fontos szerepe van az önazonosságnak. Ennek történelmi okai ismeretesek, és ebben az összefoglalásban nem is térhetünk ki a részletes kifejtésére, viszont arra igen, hogy társadalmi és gazdaságföldrajzi szempontból mennél közelebb jutunk a mához, annál erőteljesebben megmutatkozik a térség leszakadása, a gazdaság elsorvadá-

²¹ Kertész Luca (2005): Esettanulmány a Zempléni Kistérségről. Budapest-Sátoraljaújhely (kézirat), 2005.

sa és az egyéni életterek beszűkülése. Ez indokolja, hogy mind a projekt kutatási részében, mind pedig ebben a kötetben külön fejezetben (VII.) foglalkozunk az identitás, az attitűdök, az értékek és normák lokális bemutatásával.

A zárójelentés összeállításakor önálló fejezetekben foglaljuk össze a végzett különböző tevékenységeket:

- ◆ a munkaerő-piaci helyzetelemzést,
- ◆ a felnőttképzési módszertani kísérletet, mely az előzetes tudásszint mérésén nyugvó, kompetenciaalapú felzárkóztató képzéseket tartalmazza,
- ◆ a mentorálást,
- ◆ az életvezetési kísérletet,
- ◆ a survey kutatásokat, (identitás, attitűdök, értékek, munkaethosz stb.),
- ◆ a Tóketerebesi Járásban végzett összehasonlítást és projektmunkát.

Az egyes fejezeteket az altémát vezető szakemberek készítették a futamidő alatt végzett csoportmunka dokumentumai alapján. Valamennyi altémához a jegyzetek és az idézetek mellett közöljük a téma legfontosabb, a projektben felhasznált irodalmát.

A mellékletben – terjedelmi okok miatt – csak a legfontosabb képzési és kutatási dokumentumokat közöljük, a projekt teljes anyaga a főpályázónál, az MTA Szociológiai Kutatóintézetében megtekinthető.

Felhasznált irodalom

- BABUSIK FERENC (kutatásvezető): *A szegénység csapdájában. Cigányok Magyarországon – Szociális-gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés.* Delphoi Consulting, 2004.
- BABUSIK FERENC: *A roma óvodáskorúak óvodáztatási helyzete.* Delphoi Consulting, é.n.
- BABUSIK FERENC: *Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a romák oktatásában.* Delphoi Consulting, 2000b.
- BABUSIK FERENC: *Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolák körében.* Delphoi Consulting, 2000a.
- BABUSIK FERENC: *Romákat foglalkoztató vállalkozások kutatása.* Delphoi Consulting, 2001.
- BABUSIK FERENC – DR. PAPP GÉZA: *A cigányság egészségi állapota. Szociális, gazdasági és egészségügyi helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* Delphoi Consulting, 2002.
- BERNÁTH GÁBOR – MESSING VERA: *„Vágóképként, csak némában.” Romák a magyarországi médiában.* Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1998.
- BORDÁCS MARGIT: *A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében.* Új Pedagógiai Szemle, 2001. február.
- FIÁTH TITANILLA: *A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. Átfogó szakirodalmi recenzió.* Delphoi Consulting, 2000.
- FLECK GÁBOR – VIRÁG TÜNDE: *Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül.* <http://www.mtapti.hu/mszt/19981/fleck.htm>
- FORRAY R. KATALIN – HEGEDŰS T. ANDRÁS: *Cigány gyermekek szocializációja.* Aula Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- GOMBOS JÓZSEF – KISS MÁRIA ZITA (szerk.): *A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai. Multikulturális oktatási program.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 1998.
- HAVAS GÁBOR – KEMÉNY ISTVÁN – LISKÓ ILONA: *Cigány gyerekek az általános iskolában.* Oktatáskutató – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- JOÓ RUDOLF: *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában,* Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1997.
- KEMÉNY ISTVÁN – JANKY BÉLA – LENGYEL GABRIELLA: *A magyarországi cigányság 1971-2003.* Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.
- KERESZTY ZSUZSA: *Szemponatok az iskolások multikulturális neveléséhez, különös te-*

- kintettel a romákra.* In: Szekszárdi Júlia (szerk.): Nevelési kézikönyv nem csak osztályfőnököknek. OKI Kiadó–Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- KOVAI MELINDA–ZOMBORY MÁTÉ: A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága, in: A romák esélyei Magyarországon Kávé Kiadó – Delphoi Consulting 2002.
- KOZMA TAMÁS: *Etnocentrizmus.* Educatio, 1993/2.
- LADÁNYI JÁNOS–SZELÉNYI IVÁN: *Ki a cigány?* Kritika, 1997/2.
- Magyar Demokrata, 2005. 11.
- NAGY GYULA: Munkanélküliség a kilencvenes években. In.: Társadalmi riport, 2000. TÁRKI Budapest, 2000.
- PIK KATALIN: *Romák és óvodák.* Kisebbségkutatás, 2002. 11/1.
- POSTMA, KOOS: *A cigányokkal szembeni előítéletek alakulása Magyarországon.* (A tanulmány alapjául egy, a magyarországi romákkal szembeni előítéletekkel foglalkozó kutatás szolgál, melyet a szerző végzett J. Peschar és S. Lindenberg [ICS/Szociológia Tanszék, Groningen] vezetésével.)
- SIMON ZOLTÁN: *Roma közösségek Európában – kisebbségpolitika a gyakorlatban.* Kisebbségkutatás, 2002, 11/1.
- SZEGŐ LÁSZLÓ: *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Bp. Kozmosz könyvek, 1983.
- TIBORI TÍMEA: *A gyermeknevelési elvek tesztjének értelmezési kerete.* Barcsi kutatás beszámolója, Budapest, 2004.
- TORGYIK JUDIT: *Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés.* Új Pedagógiai Szemle, 2004. április-május.
- Új Pedagógiai Szemle, 2002. 11.
- VAJDA ZSUZSANNA: *A társadalmi hátrányok és az oktatás: múlt és jelen.* In: Csapó Benő–Vidákovich Tibor (szerk.): Neveléstudomány az ezredfordulón. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- VARDHAUGH, RONALD: *Szociolingvisztika.* Osiris–Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- VÁSÁRHELYI MÁRIA: *Tanít-tani – de hogyan?* Élet és Irodalom, 2004/7.